

Tussen Rijn en Lek 1988 4 : tijdschrift voor de geschiedenis van het gebied tussen Kromme Rijn en Lek

<https://hdl.handle.net/1874/9955>

TUSSEN RIJN EN LEK
TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN HET
GEBIED TUSSEN KROMME RIJN EN LEK

22e Jaargang - Nummer 4 - December 1988

Inhoud van dit speciale **WIJK BIJ DUURSTEDEN nummer:**

Artikelen:

- R.J. Butterman: De jaarmarkt van Wijk bij Duurstede
C. van Vliet: Kasteel Duurstede in oude luister hersteld
W.H.J. Ververs en W.A. van Es: Dorestad en Wijk bij Duurstede
H. Reinders: De Reformatie te Wijk bij Duurstede.

Recensies:

- Mieke Breij: Sint Maarten, schutspatroom van Utrecht.
J.A.M. Smits en O.J. Wittewaall: Houten - ontstaan en groei.
Bram van den Hoven van Genderen: Het Kapittel-Generaal en de Staten van Utrecht in de 15e eeuw
C.L. Temminck Groll: De Romaanse kerken van Utrecht

Redactie-commissie: R.J. Butterman, Wijk bij Duurstede; L.M.J. de Keyzer, Houten; G. de Nie, Schalkwijk; H. Reinders, Bunnik; J.E. Toussaint Raven, Odijk; O.J. Wittewaall, 't Goy. Erelid A. Graafhuis, Utrecht.

Eindredactie en redactie-adres:

mevr. G. de Nie, Molenpad 3, 3998 KE Schalkwijk, tel. werk 030-392467.

Secretariaat van de Historische Kring 'Tussen Rijn en Lek':

R.J. Butterman, Waalsteen 28, 3961 XB Wijk bij Duurstede, tel. 03435-73570.

Lidmaatschap van de vereniging, tevens **abbonement** op dit tijdschrift: f 30,- per jaar (studenten en scholieren: f 15,-), over te maken op rekeningnummer 32.98.07.498. ten name van de Historische Kring 'Tussen Rijn en Lek' bij de Rabobank te Houten (postrekening van de bank: 214585)

DE JAARMARKT VAN WIJK BIJ DUURSTED E

In deze bijdrage wordt alleen geprobeerd de grote lijnen van de ontwikkeling van de Wijkse jaarmarkt weer te geven. Afgezien van het feit dat er over de handelspatronen van de markt vrijwel geen gegevens zijn, zijn deze lijnen trouwens al ingewikkeld genoeg, omdat er vele malen veranderingen zijn aangebracht in de datum van de jaarmarkt. Daarbij komt nog, dat er in Wijk vrij lange tijd naast 'de' jaarmarkt -of *kermis*, zoals hij vanaf de late 16de eeuw ook genoemd wordt- nog een drietal gespecialiseerde jaarmarkten werd gehouden. Volledigheid pretendeert dit artikel niet; in de magistraats-en raadsnotulen zijn nog meer gegevens over het verloop van de markten gedurende de 17de-19de eeuw te vinden.

De middeleeuwse markt

Een jaarmarkt van Wijk bij Duurstede wordt al vermeld in het stadsrecht-privilege dat 12 maart 1300 werd verleend¹. Er wordt daarin ook gesproken over het stellen van kruisen, die gedurende de markt het symbool waren van de vrijheid die van buiten Wijk komende personen genoten. Deze vrijheid gold ongetwijfeld net als in later eeuwen niet voor diegenen, die ernstige misdrijven hadden gepleegd of zoals met het toen formuleerde 'tegen de heer hadden misdaan'.

---

1. Dit privilege in de 14de eeuwse vertaling wordt genoemd bij *C. Dekker, Het Kromme Rijngebied in de middeleeuwen*, Zutphen, 1983, p. 396. Handelsactiviteit was er in Wijk ook vóór de stichting van de stad: de meier van de abdij van Deutz was rond 1160 ook marktrechter (ibidem, p. 110). Dekker vermoedt, dat de meeste handel toen en ook na de stichting van de stad op het Oever (anders genoemd de Ark) heeft plaats gehad, omdat die direct aan de Lek lag. Dat dit ook tijdens de late middeleeuwen nog gold, kan worden opgemaakt uit een vermelding in het poortboek dat er een waag stond in de Varikstoren, R. Fruin Th. Azn., *De middeleeuwsche rechtsbronnen der kleine steden van het Nedersticht van Utrecht*, 's-Gravenhage, 1897, p. 30. Deze toren stond in de muur langs de Lek tussen de Leuterpoort en de Waterpoort. Dat er meteen in het stadsrecht al een jaarmarkt wordt genoemd is misschien een aanwijzing voor pre-stedelijke handel van enig belang.

De Markt, het Stadhuis en Kerk te WYK TE DUURSTEDÉ.

De Markt te Wijk bij Duurstede. Ets van H. Spilman naar J. de Beijer, 1745. Topografische verzameling gemeente Wijk bij Duurstede.

De vrijheid had vooral betrekking op civiele zaken als schulden, met dien verstande dat daarvan dan weer de tijdens de Wijkse jaarmarkt gemaakte schulden uitgezonderd waren. Uit de tekst van het stadsrecht valt op te maken, dat de vrijheid voor de bezoekers in ieder geval een week duurde. Over de datum waarop de markt werd gehouden, zijn we niet ingelicht. Dat geldt wel voor de eerste helft van de 15de eeuw. Op 1 september 1406 verleende Willem van Abcoude, heer van Wijk, de stad het recht tot het houden van een jaarmarkt. De tekst van dit privilege lijkt te impliceren, dat het om een nieuwe

markt gaat. De bewoording leidde echter tot misverstanden². Willem overleed in 1407, dus men kon hem niet meer om interpretatie van de onduidelijke tekst vragen. Men kan alleen maar aannemen dat de markt op basis van dit privilege ergens in de maand oktober werd gehouden, maar er zijn geen bronnen die dit kunnen bevestigen. Pas in 1447 kwam men ertoe een vaste en duidelijke datum voor de markt vast te stellen. Uit het betreffende artikel in het poortboek blijkt ook, dat de datum inderdaad een probleem vormde³. De jaarmarkt zou voortaan duren van de maandag na S. Gallen (16 oktober) van 0.00 uur tot de donderdag tien dagen later om 0.00 uur. De wekdagen waarop de markt begon en eindigde stonden vast, de data varieerden per jaar⁴.

-
2. Stadsarchief Wijk bij Duurstede 1300-1810 nr. 15 (nr. 4 van de nieuwe regestenlijst). De datum van de jaarmarkt werd gesteld op '....iaerlix op der Elfdusent meghedendacht, dat is te weten ende te verstane vier-tiendage na Sunte Gallendach....'. Het is waarschijnlijk die laatste toevoeging die de verwarring veroorzaakte over de datum waarop de markt moest worden gehouden, want later in de tekst van het privilege wordt nog wel gezegd, dat de vrijheid van de jaarmarkt zal duren '....drie daghe voir der Elfdusent meghedendacht voirscreven ende drie dage dairna duerende....'
  3. Fruin, *Rechtsbronnen*, p. 48 (1447 september 29). Vergelijk voor de uitdrukking 'intrekaet' het Latijnse 'intricare' (verwarren) en het Engelse 'intricate' (o.a. gecompliceerd of obscuur).
  4. In een van het midden van de 16de eeuw daterende bewerking van de artikelen van het poortboek wordt een aantal regels voor het houden van de jaarmarkt genoemd, waaronder de uitdrukkelijke vermelding dat de kruisen bij het ingaan van de vrijheid (dus maandag 0.00 uur) moesten staan en bij het aflopen (donderdag 0.00 uur) verwijderd. Er komen bij deze artikelen overigens ook punten m.b.t. de weekmarkt voor, waaruit blijkt dat deze op woensdag werd gehouden en wel op de Markt: '...Item nijemant en sall des Woensdages enich goet coepen, het sij botter, eijer, visch, verken off besten, was noich vlaes, peerde noich runderen, eer 't op die marckt is, te weten op ter Plaetssen...'. Ibidem, p. 130.

In 1484 werd de markt opnieuw verzet, ditmaal naar de maandag na S. Dionysius (9 oktober), waarmee hij een week vroeger inviel dan in 1447⁵. Kennelijk was deze vervroeging met een week al sinds 1480 praktijk. Met deze data viel de jaarmarkt vanaf 1447 en zeker sinds 1480 onmiddellijk in na de dag, waarop elk jaar de helft van het stadsbestuur door nieuwe personen werd vervangen⁶. De nieuwe bestuurders konden dus direct na hun verkiezing de levendigheid van het stedelijk leven in hun nieuwe functies ervaren. Misschien was de loyale houding die de stad meestal tegenover de daar ook residerende landsheer had ingenomen achtergrond van het feit, dat bisschop David haar in zijn laatste levensjaren het recht tot het houden van nog twee jaarmarkten verleende⁷. Deze markten werden gesteld op S. Joris (23 april) respectievelijk vier dagen vóór S. Johan Baptist te midzomer (24 juni, dus de marktdag 20 juni). De vrijheid duurde voor beide markten van drie dagen vóór de feitelijke marktdag tot drie dagen erna, zodat beide een week duurden.

Handel en opluistering

Hoewel er geen gegevens zijn over het concrete verloop van de handel op de Wijkse jaarmarkt - dat geldt niet alleen voor de middeleeuwen maar ook voor latere perioden - zal in deze over het algemeen welvarende fase in de Wijkse geschiedenis de jaarmarkt een redelijk levendig aanzien hebben gehad. In ieder geval vond er in de eeuw die verliep na 1494 opnieuw een verandering plaats in de datum van de jaarmarkt. Deze viel in 1597 kennelijk op de tweede zondag na S. Johan (24 juni) en duurde een week, waarbij het begin weer drie dagen vóór en het einde drie dagen na de feestdag lag. Maar daarnaast blijken er nog drie jaarmarkten te zijn, die echter het karakter hebben aangenomen van gespecialiseerde markten in tegenstelling tot de 'algemene', de enige die vanaf deze tijd ook met het woord 'kermis' wordt aangeduid. Van de andere drie markten was die op S. Joris een paardenmarkt (23 april en dus on-

---

5. Ibidem, p. 48.

6. De 9e oktober werd in Wijk aangeduid als Victorisavond, waarmee men ook de buitengewone vergadering aangaf waarin de verkiezing van nieuwe ambtenaren plaatsvond. Het was dus een naam voor de dag die meer algemeen als Dionysiusdag bekend stond.

7. Stadsarchief nr. 16 (1494 mei 20, afschrift van 1652).

veranderd de eerste van de in 1494 door David verleende markten); verder was er een 'tweede markt' drie dagen vóór S. Jan te midzomer (de markt viel dus op 21 juni en was bijna letterlijk de tweede markt die David in 1494 had verleend); tusslotte een vee- of beestenmarkt die begon op maandag na S. Dionysius (9 oktober, zodat deze markt voor slachtvee precies viel op de datum van de vroegere 'algemene' jaarmarkt)⁸.

Een enkele aanwijzing over de verhandelde waren op de 'algemene' markt krijgen we in 1596. Dan wordt voor het gerecht van de stad door de oudermannen van het S. Johansgilde een zaak aanhangig gemaakt tegen ene Gosen Hermansz. en zijn vrouw Neeltje Thomas. De inzet is "...off die kermisdaghen van de stadt Wijck geacht ende gehouden sullen worden als een vrij jaermaerckt dan nijet..."⁹. Omdat volgens het reglement van 1631 tot genoemd gildehoorden: "...cleermaeckers, laeckenvercoopers, droochscheeders, bontwerckers, ende bourduerwerckers ende andere hun met gelijcken ambachte generende..." zal de inzet van de rechtszaak wel de niet of weinig belaste handel in kleding of stoffen geweest zijn¹⁰. De zaak werd besproken, waarbij zowel leden van de oude raad als van het gerecht zeiden zich te kunnen herinneren, dat er vroeger ten tijde van de jaarmarkt een kruis werd geplaatst dat een zeker symbool was van een vrije jaarmarkt; men was echter door de onzekerheid van de tijden vergeten het kruis op te stellen. Uiteindelijk besloot de magistraat met de oude raad de kermisdagen als een vrije jaarmarkt te houden, waarbij het aanbeveling verdiende de markt elk jaar openbaar af te

---

8. Ibidem Nr. 28+ (Generale Ordonnantie van 1598, f. 23). De vrijheid werd nu als volgt omschreven: "...Item men zal geen uuthemsche persoon noch sijn goederen mogen besetten op unse weeckmerckdach, peerde- beeste- oft jaermerct om enigerhande civile saecken, uuijtgesundert die jegens den heere misdaen heeft ofte tegens de stadt, oft om getuijgenis der waarheijt te geven..."

9. Ibidem nr. 51 f. 98v (magistraatsresoluties)

10. Ibidem nr. 27 f. 128

kondigen¹¹. Op 29 juni van het volgende jaar 1597 werd inderdaad door de magistraat tot aankondiging van de jaarmarkt besloten, een gewoonte die men ook in latere eeuwen aanhield.

Rondom de jaarmarkt

Wat zich naast de handel in de strikte zin van het woord verder op de jaarmarkt afspeelde blijft grotendeels onbekend. Wel weten we, dat de rederijkerskamer van Wijk bij Duurstede elk jaar een optreden op de markt verzorgde. Zij voerden de klassieke combinatie op van een ernstig zinnespel gevolgd door een klucht, beide met een duidelijke moraal¹². Een enkele keer wordt met zoveel woorden aangegeven, dat een podium op de Markt wordt neergezet. In 1653 wordt vermeld, dat de rederijkers niet zullen spelen; daarna worden zij niet meer genoemd in verband met de jaarmarkt¹³.

Elk jaar werd korte tijd vóór de jaarmarkt een straatschouw gehouden, die dan ook de kermisshouw werd genoemd. Daarbij werden gebouwen en straten op verschillende gebreken gecontroleerd en kregen de eigenaars die niet aan minimale eisen van onderhoud voldeden een aanzegging om vóór het invallen van de kermis hun goten, stoepen, ramen en dergelijke in een deugdelijke staat te brengen, bij weigering gevolgd door een boete. Deze schouw werd jaarlijks in ieder geval tot aan het eind van de 18de eeuw gehouden.

-
11. Op Victorisavond besprak het Wijkse stadsbestuur elk jaar de zaken die men in de loop van het jaar niet tot een oplossing had kunnen brengen. De vraag naar het karakter van de jaarmarkt is hiervan een typisch voorbeeld.
  12. De rederijkers worden voor het eerst vermeld op de kameraarsrekening van 1546/1547, idem nr. 26. Die rekening over 1614/1615 vermeldt: "...Noch betaelt prins ende oudermans van de camere van retorica d'somme van ses gulden ter cause sijluiden op verleden kermisse gespeelt hebben eenich esbathement ende spel van sinnen...", idem nr. 275.
  13. Idem, nr. 51 (1653 juli 1).

0 | *Wij dit alle vermits d'ouders van de
van rectoria d'ouders van de
inlyngs op elck d'ouders
d'ouders d'ouders d'ouders*

Post op de kameraarsrekening van 1614/1615 waarin wordt vermeld dat de rederijkers een zinnespel en een klucht hebben opgevoerd.

Stadsarchief 1300-1810 nr. 275

De leden van sommige gilden zagen zich verplicht bij te dragen aan het welslagen van de jaarmarkt. Zo hadden die van het schippersgilde de verplichting "...dat alle gildebreders op Wijksche kermisdach gehouden sullen wesen in die stadt te sijn des voormiddaeches om te helpen verstercken die bloonschuijt volgens d'oude costuijme ende gewoonte op 't verbeuren van ses stuijvers tot behoef van deselve gilde..."¹⁴.

Het blijft onduidelijk wat deze oude gewoonte precies inhield. Een ander element van de kermis was de jaarlijkse optocht die de stedelijke schutterij in vol ornaat hield, waarbij met pistolen voor het nodige vuurwerk werd gezorgd. Zo mochten de oude schutten in 1655 16 pond kruit uit het magazijn halen¹⁵. Deze optocht werd doorgaans op de zondag - de feitelijke kermisdag - gehouden en vormde daarmee reden voor terugkerende protesten van de predikanten bij het stadsbestuur¹⁶. Het stadsbestuur ging in de eerste helft van de 17de eeuw meestal niet erg grondig in op dit soort klachten. Naarmate de in de late middeleeuwen gestichte schuttersgezelschappen in de loop van de 17de eeuw

---

14. Idem, nr. 27 f. 138 (1597 juni 28).

15. Idem, nr. 51 (1653 juli 1).

16. Zo bijvoorbeeld een verzoek van de classis Wijk-Rhenen, behandeld in de magistraatsvergadering van 1643 juli 26.

vervielen, kwam de gewoonte op om de 'burgerij onder de wapenen te brengen' en die de optocht te laten lopen¹⁷.

Van jaarmarkt naar kermis

Inmiddels moet de Wijkse jaarmarkt geleidelijk in betekenis zijn gaan inboeten. Na in 1635/1636 te zijn getroffen door een pestepidemie waarbij mogelijk 10 à 15% van de bevolking stierf, ging het met de economie van de stad in het algemeen slechter, oorzaak dat er vooral vanaf 1665 vermoedelijk steeds meer mensen uit Wijk emigreerden¹⁸. Karakteristiek voor deze ontwikkeling lijkt dat in 1666 en weer in 1667 de stad Utrecht kennelijk zonder enig overleg met de Wijkse bestuurders haar jaarmarkt op dezelfde dag stelde als die van laatstgenoemde stad. Op die manier werd de Wijkse markt natuurlijk van een groot deel van haar activiteiten beroofd en het stadsbestuur zag zich daarom gedwongen de Staten van Utrecht te verzoeken om toestemming de jaarmarkt twee weken later te stellen en derhalve twee weken na de Utrechtse¹⁹. De datum van de Wijkse markt kwam hiermee op de vierde zondag na S. Jan.

Tijdens de jaren 1672-1674 had Wijk te lijden van de bezetting door Franse en Poolse legeronderdelen. Het is waarschijnlijk, dat deze jaren de nekslag voor de Wijkse economie betekenden. Inmiddels bleef de markt wel het karakter van een vrije jaarmarkt houden. In 1676 werd besloten de markt aan te kondigen voor de vierde zondag na S. Jan zoals in 1667 was vastgesteld. Ook werden de kruisen volgens oud gebruik aangeslagen. Tevens werd besloten de burgerij onder de wapenen te brengen, kennelijk met de bedoeling een parade te houden, maar misschien bij het ontbreken van de schutterij ook wel om ongeregelde heden te kunnen tegengaan²⁰. Het valt op dat de Wijkse magistraat zich verzette tegen de komst van kramen met allerlei (kans-)spelen naar de

---

17. Idem, (1653 juli 1).

18. Mededeling van R.N.J. Rommes. De heer Rommes heeft een artikel voor ons periodiek in voorbereiding over de ontwikkeling van de bevolkingsloop in Wijk in de 17de en 18de eeuw, waar ik nu reeds uit mocht putten.

19. Stadsarchief nr. 16 (1667 juni 19).

20. Ibidem, nr. 52 (kladnotulen magistraat, 1676 juni 19).

kermis. Daarnaast springt het aanhoudende verbieden van het maken van muziek van verschillende soort in het oog. In 1696 luidt een deel van de publicatie van de jaarmarkt:

"gelijck haer Achtb. oock wel scherpelijk interdiceren alle koorde-dansers en jonghspelen te houden op poene van 25 gulden ... wort mede verboden alle gogelspellen, rijffelaers, boecksteeckers, draijen werpborden, marionetten off andere diergelijcke slach van spelen ... oock iets om gelt te laten sien, met fiolen off andere spelen instrumenten langhs de straet te loopen spelen, het sij binnen de stadt off jurisdictie vandien, oock niet in herbergen op de verbeurte van 't instrument en drie gulden daarboven"²¹.

Publikaties met deze strekking werden ten tijde van jaarmarkten in de late 17de en vroege 18de eeuw herhaald. Kennelijk organiseerde de stad zelf een loterij, die donderdag 29 juli 1696 op het stadhuis werd gehouden.

Vanzelfsprekend werden telkens nieuwe gemakkelijkheden bedacht op de jaarmarkt en sommige daarvan konden gevaarlijk zijn. Zo was er rond het midden van de 18de eeuw blijkbaar een spel in zwang waarbij koek met een bijl aan stukken moest worden gehakt. Nadat een kind daarbij een duim was kwijtgeraakt liet het stadsbestuur de bode de eigenaars van de koekkramen aanzeggen om de bijl niet meer te gebruiken op straffe van een door de magistraat vast te stellen boete²². In 1811 blijkt de duur van de jaarmarkt te zijn ingekort in vergelijking met de 18de eeuw. Ook de datum van de markt wordt anders aangeduid: de maandag vóór de 25ste juli, duur van de kermis 3 à 4 dagen²³. Kennelijk had de '*Franse tijd*' met zijn oorlogen en staatkundige veranderingen ook de jaarmarkt niet onaangetaast gelaten. In de tweede helft van de 19de eeuw begon het proces, dat erop gericht was de kermis af te schaffen en zo dat niet mogelijk bleek, hem zoveel mogelijk te bekorten en er in ieder geval voor te zorgen, dat er op zondag geen kermis werd gehouden. Dit verschijnsel deed zich niet alleen in Wijk, maar ook in veel andere plaatsen voor. De acties tegen de kermis kwamen veelal van Hervormde zijde, althans in Wijk, en waren gebaseerd op argumenten van zedelijkheid. Men keerde zich

---

21. Ibidem, nr. 70 (publikatieboek, 1696 juli 118).

22. Ibidem, nr. 51 (1750 juli 27).

23. Stadsarchief 1811-1851 nr. 352 (1811 augustus 11).

tegen de laveloosheid en de uitspattingen die de kermis met zich mee zou brengen²⁴. In 1852 blijkt de Wijkse kermis nog acht dagen te duren: van maandag tot en met maandag en nog geheel in de tijd van het jaar zoals die in de 17de eeuw was, namelijk eind juli. Maar in 1852 vervielen zowel de zondag als de tweede maandag en duurde hij dus van maandag tot en met zaterdag. In 1870 leek deze tendens te veranderen, want op verzoek van de plaatselijke middenstand besloot men toen de kermis weer van maandag tot en met maandag te houden²⁵. Maar het proces van bekorten van de kermis was niet meer te keren en uiteindelijk, in 1933, viel het besluit om de kermis te houden van dinsdag tot en met zaterdag, waarmee hij op zijn huidige duur kwam. Nog in 1948 diende de kerkeraad een verzoekschrift aan de raad in teneinde de kermis geheel af te schaffen. Op dit voorstel werd echter afwijzend beschikt.

Het handelskarakter van de jaarmarkt werd geleidelijk ingenomen door het vermakelijkheidsaspect van de kermis. Met de invoering van jaarmarktgeld werd ook vastgelegd, welke attracties er op de Wijkse kermis verschenen. Zo stonden er in 1905 naast vijf koek-, wafel- en gebakkramen een zuurtent, drie kramen met galanterieën, een illusionist, een panorama, twee slagmachines (misschien een soort kop van Jut) en als grote klappers een stoomcarrousel en een draaimolen (die getweeën circa 70% van de jaarmarktgelden opbrachten) en tenslotte een ongetwijfeld exotische 'vischmensch'.

Wijk bij Duurstede, R.J. Butterman,
(Gemeentearchivaris van Wijk bij Duurstede).

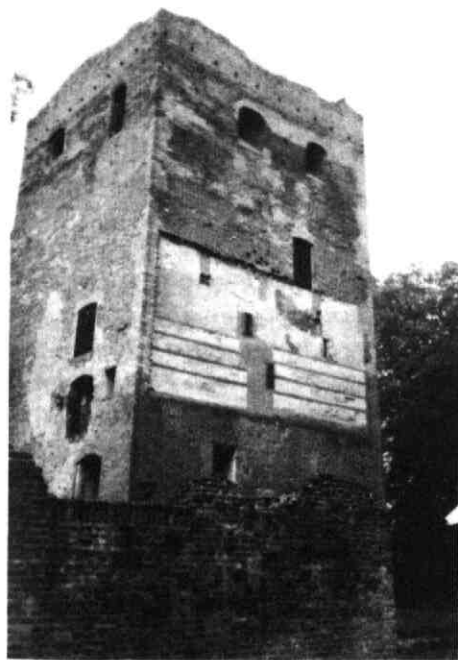
---

24. Gemeentearchief 1851-1970, raadsnotulen (1852 juli 7).

25. Ibidem (1870 juli 7).

Kasteel DUURSTEDÉ in oude luister hersteld

Op vrijdag 23 augustus 1985 is kasteel Duurstede weer opengesteld voor het publiek. Deze datum viel samen met de manifestatie *Kunst en Flora*. Nadat in 1948 de Bourgondische toren was gerestaureerd zijn in veertien maanden tijds, in de periode 1984/1985, de donjon¹ en de van het kasteel overgebleven muurresten gerestaureerd. Daarmee zijn alle bovengrondse gedeelten van het eens zo luisterrijke kasteel weer hersteld. Deze laatste restauratie werd naar een ontwerp van architectenbureau Meulenbelt B.V. uit Utrecht uitgevoerd door Aannemersbedrijf Woudenberg-Ameide B.V.

De zuidoostgevel van de Donjon laat duidelijk littekens zien van een kapconstructie die in de opgaande muur was ingelaten. Deze kapconstructie maakte vermoedelijk onderdeel uit van de omloop nabij de buitenmuur.

-
1. De zware vierkante verdedigingstoren.

In de oostgevel van de Donjon zijn nog sporen aanwezig van een doorbraak respectievelijk verbindingsgang tussen toren en omloop.

In de noordgevel van de Donjon, welke gericht is naar de binnenzijde van het (oude) kasteel, bevinden zich de aanzetten van een gewelfde plafondconstructie. Gelet op de geringe grootte van deze elementen, bestaat het vermoeden dat het een aangrenzend dienstverblijf moet zijn geweest.

De geschiedenis van de restauratie begint al in 1976. Toen kreeg het architectenbureau van de gemeente Wijk bij Duurstede opdracht de donjon en de muurresten in tekening te brengen en een restauratieplan te maken. Het bleek toen echter niet mogelijk de nodige subsidiegelden los te krijgen en het kasteel bleef in vervallen staat. Daar kwam in 1983 verandering in. Het besluit van de

regering om subsidies te verstrekken voor werkgelegenheidsprojecten werd in Wijk bij Duurstede warm ontvangen.

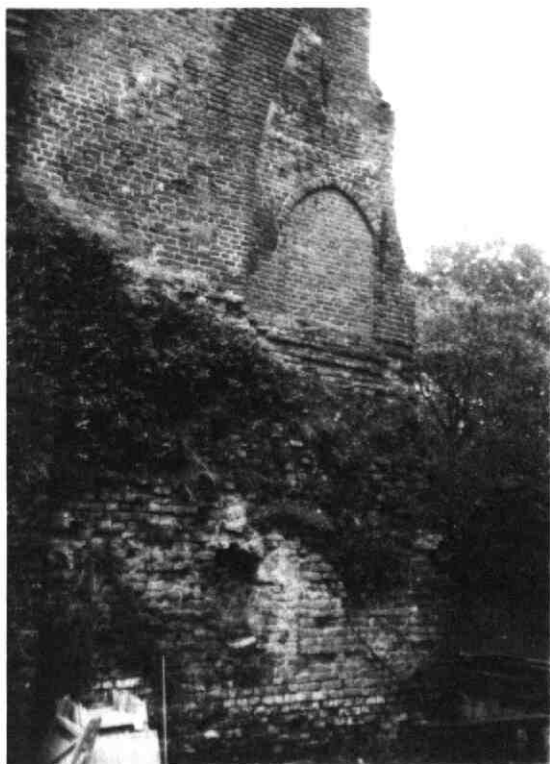
De restauratie is voor 70% uitgevoerd door werkloze bouwvakkers. Uitgangspunten van de restauratie van donjon waren: behoud voor verder verval en het toegankelijk maken van deze toren. Dat betekende onder meer het aanbrengen van een dak met hemelwaterafvoeren en een (overloop) spuer, het herstellen van de vloeren en muurtrappen en het aanbrengen van een eiken spiltrap in de toren alsmede een toegangstrap buiten de toren. Door het dak tussen de gevels te houden, is het oude vervallen aanzien van donjon bewaardgebleven. Het koepelgewelf met kruisribben werd in zijn oorspronkelijke vorm teruggebracht.

Op de bovenste verdieping werden de gordelbogen weer gemetseld met de aanzet van de troggewelven. De contouren van de 13de eeuwse verdedigingstoren zijn weer teruggebracht door de hoeken, waar deze in later tijd waren uitgehakt, beter aan te helen. Bovenin de donjon is het gemetselde kruisvenster hersteld en voorzien van glas-in-lood.

'Litttekens'

In zijn lange bestaan - het kasteel werd vermoedelijk in 1265 gebouwd - hebben in en aan de donjon veel verbouwingen plaats gevonden. Geleidelijk aan werd de toren aan drie zijden ingebouwd, hetgeen in de gevels veel bouwsporen heeft nagelaten. Al deze 'litttekens' zijn gehandhaafd. Eeuwenoude balkankers steken nog uit het metselwerk, terwijl hoog boven het maaiveld een later ingehakte broodoven zichtbaar is. Tot het werk van de aannemer behoorde ook het aanbrengen van een ophaalbrug. Bij het vernieuwen van het toiletgebouw en het inrichten van het totale kasteleiland is rekening gehouden met rolstoelgebruikers. De omtrekken van het kasteel zijn duidelijk in het terrein aangegeven door middel van bestrating en het is nu mogelijk een wandeling te maken over de ondergronds nog aanwezige funderingen van de buitenmuren van het kasteel.

De toren werd door een bekwaam bouwmeester gebouwd aan de oever van de in 1122 afgedamde Kromme Rijn. De bouw van de toren moet enige jaren in beslag genomen hebben. De enorme hoeveelheden baksteen werden ter plaatse gebakken in veldovens. Als brandstof was veel hout nodig dat in de toen nog bosrijke omgeving werd gekapt.

Ook aan de Bourgondische toren zijn de nodige littekens van vensters en muuraansluitingen waar te nemen. De inmiddels aanwezige begroeiing op de onderste muurgedeelten van deze toren (mossen en diverse soorten grassen), geeft deze toren een sfeervol uiterlijk aanzien.

'Kwaliteit'

Gemetseld werd er alleen ongeveer tussen Pasen en oktober, omdat de gebruikte kalktrasspecie waarmee gemetseld werd zeer gevoelig is voor vorst. Aan de kwaliteit van de 13de eeuwse metselspecie en aan het vakmanschap waarmee de zware bakstenen (8,5 x 15,5 x 31 cm.) werden gebakken, is het te danken dat de donjon tot in deze tijd heeft standgehouden. De donjon werd uitgevoerd als een alleenstaande zware verdedigingstoren met muren van ruim 2,5 meter dik.

Onder de donjon bevond zich een grote overwelfde voorraadruimte, waarin tijdens de restauratie een privaat werd aangetroffen. Daarboven bevindt zich de met een fraai kruisgewelf overdekte verblijfsverdieping met een waterput, een broodoven, een huiskapelletje en een grote schouw. In het gewelf waren ijzeren haken ingemetseld, waaraan de kaarsenkronen hingen. Het metselwerk was 'gewapend' met zware eiken balken. Enkele zwaar vergane houtresten zijn tijdens de restauratie teruggevonden. Openkele zichtbare plaatsen zijn deze eiken balken weer aangebracht. Aanvankelijk was de donjon een alleenstaande toren, zonder bijgebouwen. Later werd rondom de donjon een compleet kasteel opgetrokken. De funderingengeven verschillende bouwfases aan, maar exacte dateringen zijn moeilijk te geven. Toen door de uitvinding van het buskruit de eerste kanonnen, donderbussen, hun intrede deden, werd de bovenste verdieping van de donjon verbouwd en voorzien van vier grote schietgaten. Toen in 1459 bisschop David van Bourgondië in het kasteel zijn intrek nam, liet deze door grote verbouwingen het kasteel aan zijn Bourgondische smaak aanpassen. De westelijke helft van het kasteel verbouwde hij met veel allure in de stijl van de Franse kastelenbouw. Toen ontstond de nu nog aanwezige Bourgondische toren door verbouwing van een reeds bestaande toren. De overgebleven muurresten en het restant van het poortgebouw dateren alle uit de tijd van David.

Zijn halfbroer bisschop Philips van Bourgondië, die op het kasteel resideerde van 1516 tot 1524, zette de schitterende staat voort. Hij verbouwde de oostzijde van het kasteel in renaissancestijl, nadat hij eerst wallen en een tweede gracht om het kasteel had laten aanbrengen. Aanvankelijk schijnt het kasteel nog in goede staat gehouden te zijn. In 1577 werden de vestingwerken, tegelijk met die om de stad, vernieuwd. Door weinig onderhoud verviel het kasteel de afgelopen 400 jaar steeds verder. Dàt is nu weer tot staan gebracht.

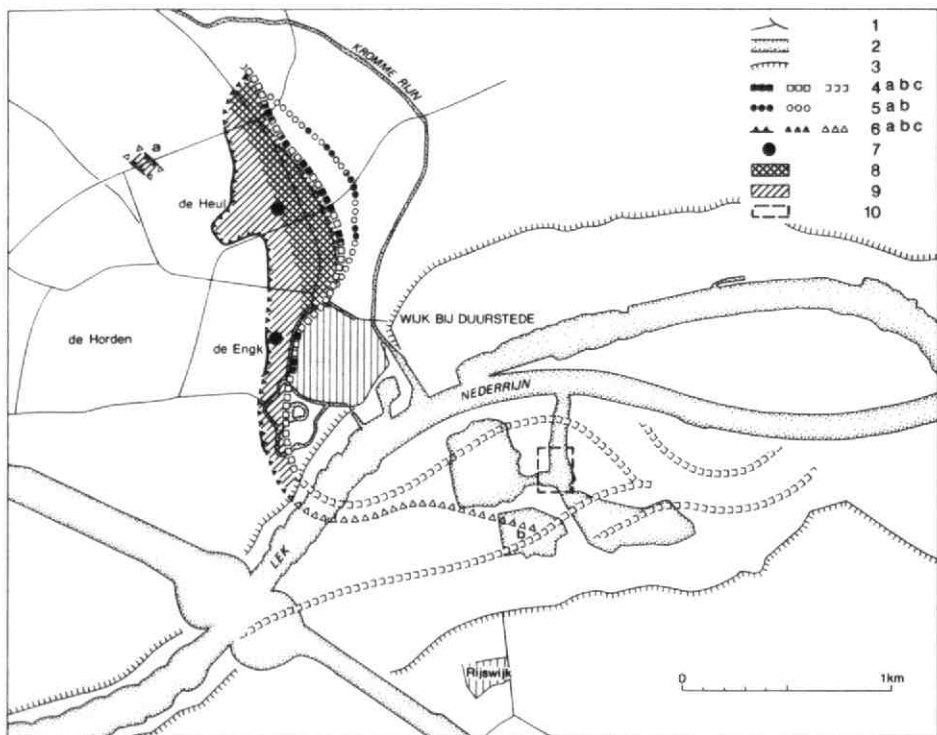
De fraaie ruimten in de donjon zijn weer betreedbaar en naast de Bourgondische toren staat ook deze toren open voor exposities, recepties, besprekingen enz. Buiten verhogen de mossen en gevelplantjes op de muurresten het romantische aanzien van deze oude veste.

Wijk bij Duurstede, C. van Vliet.

Dorestad en Wijk bij Duurstede

Inleiding

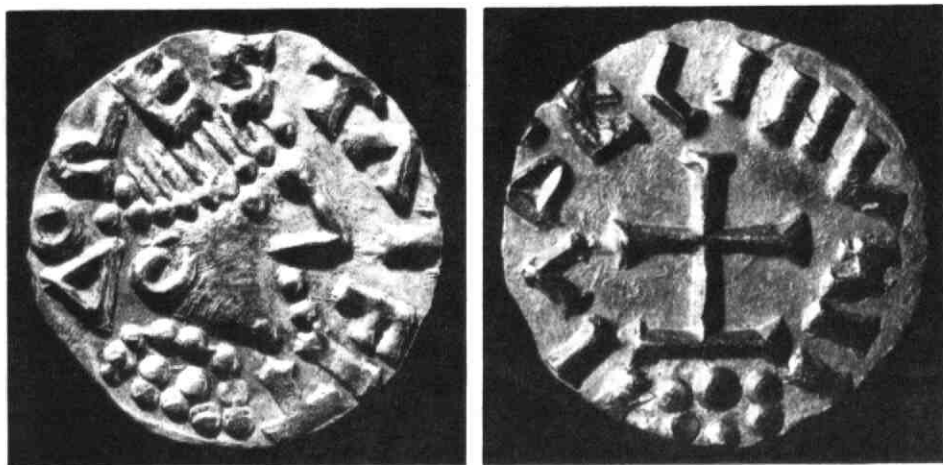
De gemeente Wijk bij Duurstede als onderwerp voor een aflevering van het tijdschrift *'Tussen Rijn en Lek'*, dat was de keuze van de redactie. Vanzelfsprekend komt dan ook het verleden aan de orde. In het verre verleden kende men echter nog geen gemeentelijke grenzen. Houden we ons strikt aan onze opdracht, dan doen we de doelstelling van het Kromme Rijn-project tussen Wijk bij Duurstede en Utrecht tekort. Dit onderzoeksproject van de *Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* (ROB), stelt zich ten doel in het Kromme Rijngebied de bewoning vanaf de oudste periode tot in de late middeleeuwen te reconstrueren. Juist de onderlinge relaties tussen nederzettingen in verschillende periodes geven de archeologen een goed inzicht in de betekenis van zo'n gebied dat zich uitstrekt buiten de gemeentelijke grenzen. Als we ons desondanks proberen te beperken tot de gemeente Wijk bij Duurstede, kunnen we voor wat betreft de oudste bewoning kort zijn. Op een zandrug in het uitbreidingsplan De Horden zijn graven en huisplattegronden gevonden. Zij dateren vanaf de vroege bronstijd tot in het begin van de ijzertijd. Of op die plek in die tijd zonder onderbreking is gewoond, staat niet vast. In de volgende periode ontbreekt de bewoning. Vlak voor de komst van de Romeinen wordt deze hoge rug opnieuw bewoond. De opgraving, die tussen 1977 en 1987 is uitgevoerd, bracht ca. 30 huisplattegronden en 120 graven aan het licht. In het begin van de derde eeuw houdt de bewoning op. De betekenis van deze agrarische nederzetting kunnen we pas goed begrijpen als we naar andere nederzettingen buiten Wijk kijken. In Houten heeft de ROB een min of meer vergelijkbare nederzetting opgegraven. Tot dit type agrarische nederzettingen zullen de meeste bewoonde plaatsen in het Kromme Rijngebied hebben behoord. Bij Rijswijk (gemeente Maurik) lag een Romeins militair fort dat een onderdeel van de Romeinse rijksgrens (limes) vormde (afb. 1:b). Ongetwijfeld zijn er contacten geweest tussen de militairen van het fort en de nederzetting in de Horden. De enige plaats waar de bewoning zich zonder onderbreking vanaf de Romeinse tijd tot in de vroege middeleeuwen voortzet, is nabij het kruispunt van de Trekweg en de Romeinenbaan (afb. 1:a). Elders treedt een stagnatie in de bewoning na de derde eeuw op.

Afb. 1: Dorestad: reconstructie van nederzetting en Rijnbedding in de Karolingische periode. Legenda: 1. wegen; 2. rivieren en kanalen; 3. rivierdijken; 4. Karolingische Rijn- en Lekbedding (a. zeker, b. bijna zeker, c. hypothetisch); 5. grenzen van het havencomplex (a. zeker, b. waarschijnlijk); 6. grenzen van het bewoonde gebied (a. zeker, b. bijna zeker, c. hypothetisch); 7. grafvelden 'de heul' en 'de engk'; 8. dichtbewoonde gedeelte van de nederzettingen (handelswijk); 9. minder dichtbewoond gebied (agrarische sector); 10. vermoedelijke ligging van het Romeinse castellum Levefanum (a. Karolingische nederzetting aan de Trekweg, b. baggergat met Romeinse vondsten).

Dorestad

Het begin van Dorestad valt in de Merovingische periode. Het verhaal wordt eentonig, want voor het ontstaan van Dorestad richten we onze aandacht eerst op het Gelderse Rijswijk. Daar, bij de recente baggergaten, lag het Romeinse fort dat was gebouwd op de splitsing van Rijn en Lek. Binnen dat kamp is het zuidelijk centrum van Dorestad ontstaan. Mogelijk was dat in het begin van de zevende eeuw. Dat Dorestad toen al bestond, weten we van de gouden munten die ter plaatse door muntmeester Madelinus geslagen zijn (afb. 2).

Afb. 2: Gouden munt (triens) van muntmeester Madelinus, in 630 geslagen te Dorestad.

Het zuidelijk centrum had een representatieve functie. De munt van Dorestad zal er gevestigd zijn geweest en de vertegenwoordigers of ambtenaren van de vorst zullen er gewoond hebben. Ongetwijfeld zal er ook een kerkje gestaan hebben zoals dat eveneens in de voormalige Romeinse forten van Utrecht en Nijmegen het geval was. Commerciële activiteiten vonden plaats in de haven. Die lag waarschijnlijk langs de Rijn en de Lek. Die rivieren splitsten zich destijds juist ten oosten van het zuidelijke centrum van Dorestad. Waarnemingen tijdens het baggeren liggen ten grondslag aan de hierboven geschetste reconstructie. Opgravingen die meer zekerheid zouden kunnen verschaffen zijn daar jammer genoeg niet meer mogelijk.

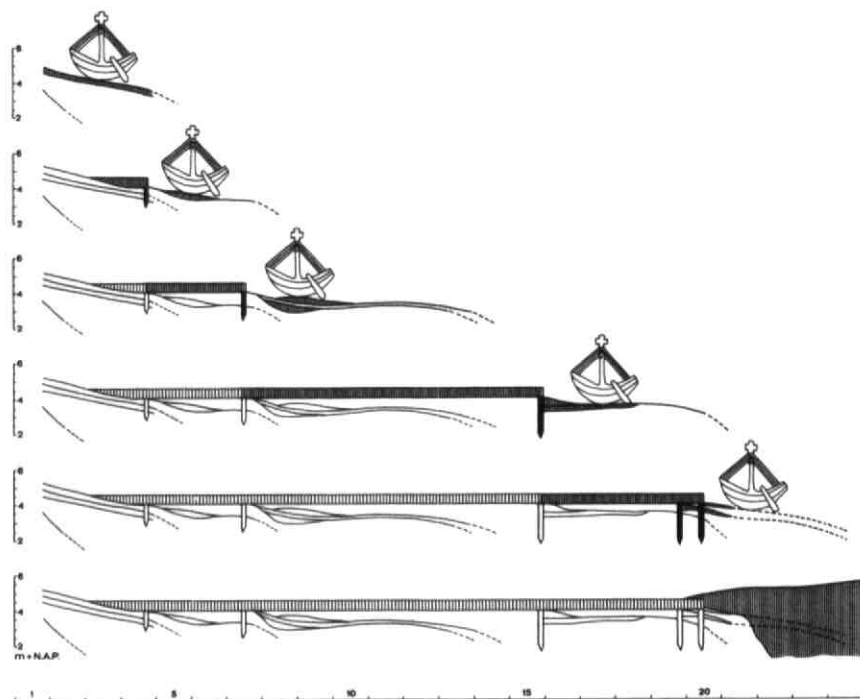
Een middenstuk verbond het zuidelijke centrum van Dorestad met het noordelijke deel. Dit gedeelte was gesitueerd langs de buitenbocht van de Rijn. De loop van de rivier viel ten dele samen met de latere stadsgracht aan de westzijde van de stad. De nederzetting was slechts 150 meter breed. De achterzijde liep vanaf het Engpad nabij de Singel in de richting van het Ewoud en Elizabeth Gasthuis. Over een lengte van ca. 700 meter strekt de bewoning zich uit vanaf de zuidwestzijde van het stadspark in het zuiden tot aan het begin van de Zandweg in het noorden. In dit gedeelte van Dorestad, waarvan een klein stuk is onderzocht, zijn plattegronden van boerderijen en waterputten gevonden. Onder en rond het huidige gasthuis lag een begraafplaats waarvan een deel (ca. 450 graven) is opgegraven.

Het noordelijk uiteinde van Dorestad is op dit moment het best bekend. De opgravingen die door de ROB tussen 1967 en 1977 zijn uitgevoerd, hebben zich op dit deel ten noorden van de oude kern van Wijk geconcentreerd (afb. 3). Een aaneengesloten gebied van ongeveer 20 hectare is er onderzocht. Het archeologisch onderzoek bracht aan het licht dat de noordelijke kern van Dorestad uit drie elementen bestond:

Afb. 3: De opgraving van Dorestad, put 1, 27 juli 1967.

havenkwartier, handelswijk en agrarische sector (afb. 1). De enorme haven bevond zich aan de binnenkant van de Kromme Rijn. Zij strekte zich uit langs de Hoogstraat over een afstand van 1000 meter vanaf de Singel tot achter de Langbroekseweg. Bij het begin van de bewoning lag de linkeroever van de rivier direct rechts van de huidige Hoogstraat. Die straat is later aangelegd op een oude, hoge oeverwal. In de loop van de 8ste en 9de eeuw schoof de rivier op naar het oosten. Tussen de oorspronkelijke oever en de eigenlijk bedding ontstond een vaak drassige laagte die steeds groter werd. Om vanaf de oever het contact met de aangemeerde schepen langs de rivier in stand te houden, is die laagte met talloze houten straten overbrugd. Die straten verlengde men al naar gelang de rivier zich verder naar het oosten verwijderde. In het zuiden, bij de huidige Nieuweweg, was de haven het langst, bijna 200 meter (afb. 4).

Afb. 4: Reconstructie van de ontwikkeling van de haven tussen ca. 675 en 800/825 (horizontale schaal: 1 vakje = 10 meter).

Een glooiing halverwege de weg herinnert nog aan de resten van de vroeg-middeleeuwse haven. Evenwijdig aan de oorspronkelijke oever, direct rechts van de Hoogstraat, liep waarschijnlijk een weg. Die vormde de scheiding met de erachter gelegen handelswijk. Ongeveer tot aan de Karolingerweg (oost) en nog verder zuidwaarts strekte dit deel van de nederzetting zich uit. Het bestond uit grote houten huizen, die met hun lange as loodrecht op de rivier gericht waren. De handelshuizen stonden dicht bij elkaar en waren in één of meer rijen evenwijdig aan de oever gebouwd. De eigenaren van de voorste rij hadden waarschijnlijk het beheer over de bij hun huis aansluitende houten straten in de haven van Dorestad.

Vanwege de huidige bebouwing kon slechts een gedeelte van de handelswijk onderzocht worden. Daarbij werd het duidelijk dat graafwerkzaamheden in de jaren '40 van de vorige eeuw veel sporen van Dorestad hadden vernield. Het doel van die graverijen was het verzamelen van botten. Zij werden gebruikt voor het maken van kunstmest, die kort tevoren was uitgevonden. Destijds moet er minstens een miljoen pond botten zijn opgegraven. Ook archeologische voorwerpen kwamen toen aan de oppervlakte. Zij vormden de aanleiding voor het eerste archeologische onderzoek in Dorestad. Het werd uitgevoerd door de toenmalige conservator van het *Rijksmuseum van Oudheden* (RMO) te Leiden, Dr. L.J.F. Janssen. Tevens groef hij op één van de grafvelden van Dorestad, dat op de Heul, gelegen bij de huidige Friedeburgstraat. Daar heeft in de jaren '20 Dr. J.H. Holwerda, destijds directeur van het RMO, ook onderzoek verricht.

De opgravingen van de ROB legden daar een begraafplaats open waarop tenminste 2350 personen begraven waren. In het midden stond een houten kerkje. Deze begraafplaats lag op de grens van de handelswijk en de meer naar achteren gelegen sector met boerderijen. Die sector liep vanaf de Graaf van Lijnden van Sandenburgweg juist ten noorden van de Romeinenbaan naar de Londiniumdreef. Daar was Dorestad op zijn breedst, 500 meter. De grens liep verder ongeveer vanaf de Pippijn van Herstalstraat onder het Ewoud en Elisabeth Gasthuis in zuidelijke richting.

In de agrarische sector stonden de grote houten boerderijen op erven, soms vergezeld van bijgebouwen. De lange as was loodrecht op de rivier gericht. Tussen de erven, die ook in rijen evenwijdig aan de rivier gesitueerd waren, liepen straten die, evenals in de haven, vermoedelijk van een houten plaveisel voorzien waren.

Handel was de belangrijkste bron van bestaan in Dorestad (afb. 5). De vondsten wijzen daarop. Aardewerk was afkomstig uit het Duitse Rijngebied en het Eifelgebied. Uit het laatst genoemde werden ook maalstenen van tephriet (basalt lava) geïmporteerd. Vaten, gevuld met wijn, kwamen uit de omgeving van Mainz. Aangenomen mag worden dat ook andere produkten verhandeld zijn. Vanwege het feit dat zij vaak van vergankelijk materiaal waren en dus vrijwel niet bewaard gebleven zijn, zijn zij bij de opgraving niet of nauwelijks aangetroffen. Te denken is daarbij aan zout, glas, edelmetaal, slaven, barnsteen etc.

Afb. 5: Dorestad op het kruispunt van de belangrijkste handelsroutes in de vroege middeleeuwen.

Tijdens de bloeiperiode (in de loop van de 8ste eeuw tot het begin van de 9de eeuw) lag Dorestad midden in het Karolingische rijk. Aan de politieke rust (na een voorafgaande woelige periode) en aan zijn ligging op een kruispunt van handelswegen die het Duitse Rijngebied verbond met Scandinavië en gebieden rond de Noordzee, had Dorestad zijn bloei te danken.

Naast commerciële activiteiten speelden landbouw en veeteelt en in mindere mate jacht en visserij ook een belangrijke rol in het dagelijks leven van Dorestad. De opgraving heeft ook bewijzen geleverd voor ambachtelijke werkzaamheden: vervaardiging van textiel en bewerking van metaal, steen, bot en barnsteen. Ook scheepsbouw, huizenbouw, leerbewerking en aardewerkproductie waren van belang. De vraag is of deze activiteiten alleen in de eigen behoefte van Dorestad voorzagen of dat ook voldaan kon worden aan de vraag uit de regio.

Na ca. 830 lijkt de rol van Dorestad als handelscentrum af te nemen. Als oortoek kan niet alleen de politieke onrust ten tijde van Lodewijk de Vrome genoemd worden, maar ook de invallen van de Vikingen, waarvoor bij de opgravingen overigens geen bewijzen gevonden zijn. Daardoor werd de verbinding met het Duitse Rijngebied verbroken. Dorestad schrompelde vanaf het midden van de 9de eeuw tot een kleine nederzetting in een die zich bevond tussen de Hoogstraat en de Karel de Grotestraat. De noordgrens reikte niet verder dan Frankenweg/Nieuweweg. Bij de Veldpoortbrug was de zuidelijke grens. In de 12de-13de eeuw ontstaat de huidige stad Wijk bij Duurstede.

Amersfoort, W.J.H. Verwers en W.A. van Es,
Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek.

De Reformatie in Wijk bij Duurstede¹

Context

De verhouding van de Utrechtse bisschop met zijn eigenlijke bisschopsstad was er aan het eind van de middeleeuwen één van haat en liefde, maar in Wijk was de bisschop altijd welkom. Het ging daarbij uiteraard niet alleen om de bisschop zelf, maar om de macht en de glorie die hij uitstraalde en die zich manifesteerde in een stoet van volgelingen, de één nog rijker dan de ander, die hun bisschop volgden en die het breed lieten hangen. Dat legde de Wijkse middenstand geen windeieren, met name niet in de tijd van David van Bourgondië, maar wekte anderzijds aversie onder de arme bevolking. En armen heeft Wijk altijd overvloedig gehad. Wijk stond bekend als een arme stad. Oorzaak daarvan waren de vele belastingvrijstellingen die mensen naar de Wijkse Markt moesten lokken (zie het artikel van Butterman), maar die natuurlijk niet bijdroegen aan het vullen van de stedelijke schatkist. Wijk was altijd achter met het afdragen van belastingen en daardoor is er eens een burgemeester door de Staten van Utrecht gevangen gezet tot de stad haar achterstallige belastingen aan de Staten zou hebben betaald.

Kerkelijk leven in Wijk

Wijk had al voor de bisschop zich hier in de 15de eeuw vestigde een bloeiend kerkelijk leven. Centraal daarbij stond de kerk van St. Jan Baptist (Johannes de Doper). Deze kerk was bijzonder rijk door schenkingen van de heren van Gaesbeek (van kasteel Duurstede) en de bisschoppen. Ze had vele goederen in en buiten de stad en werd bestuurd door een kapittel, een college van 10 kanunniken, dat in 1365 was gesticht door Gijsbert van Abcoude, de heer van Duurstede.

Met de komst van de bisschop in de 15de eeuw kreeg het kerkelijke, culturele en maatschappelijke leven van Wijk nog een sterke impuls. Niet

-
1. De informatie voor dit artikel is met name geput uit de gelijknamige doctoraalscriptie van J. van Brakel uit 1982 en uit de doctoraalscriptie 'Wijkse Regenten' van L.J.J.P. Cortenrade uit 1983, beide onuitgegeven, maar wel te raadplegen bij de Rijksuniversiteit Utrecht, Instituut voor Geschiedenis.

alleen herkreëg Wijk de internationale belangstelling die na de val van Dorestad verloren was gegaan, maak ook kwam er een complete hofhouding in de stad bij. De bisschop bracht zijn eigen staf mee, stuk voor stuk rijke mannen, gewend aan het luxe en weelderige Bourgondische hofleven, die veel uitgaven en er zelf ook een stoet van bedienden op na hielden. De 15de en 16de eeuw vormden dan ook een bloeiperiode die pas na de tweede wereldoorlog weer zou worden overtroffen. De bevolking groeide omdat er veel personeel nodig was. Er werd een groot aantal huizen bijgebouwd, ook stenen, om de hofhouding van de bisschop onder te brengen. De meeste van die huizen kwamen na het vertrek van de bisschop leeg te staan en zijn inmiddels weer afgebroken, maar onder een aantal huizen zijn nu nog kelders te vinden waarin de kloostermoppen aan Wijsk bisschoppelijke periode herinneren.

Behalve het kapittel was er in Wijk ook een klooster, in 1399 gesticht door Hubert Schenk, de bejaarde wijbisschop van de Utrechtse bisschop. Deze wilde de laatste jaren van zijn lange leven wijden aan het stichten en leiden van een zusterklooster. Van Willem van Abcoude kreeg hij de grond en het geld ten behoeve van het klooster zodat direct met de bouw kon worden beëonnen. Al het volgende jaar, Hemelvaartsdag 1400, konden klooster en kapel gewijd worden aan de H. Maria Magdalena².

Einde van de bisschoppelijke macht

De periode van de bisschoppelijke macht in Utrecht duurde van 732 tot 1580. Die periode zouden we voor Utrecht de Middeleeuwen kunnen noemen. De bisschoppelijke macht was hoofdzakelijk op drie pijlers gebaseerd: uiteraard op de kerkelijke macht van de bisschop, maar daarnaast ook op zijn wereldlijke macht als leenman van de keizer en tenslotte op zijn formidabele bezittingen. Aan deze periode kwam door twee mokerslagen een eind:

Wereldlijke macht. De eerste slag viel in 1528. De bisschop werd gedwongen om de wereldlijke macht over het Sticht af te staan aan de keizer. Er komt dan een einde aan de vrij primitieve bestuursstructuur die hier honderden jaren goed had gewerkt. Het keizerlijk apparaat voerde een modernere administratie in waardoor de bevolking kreeg te maken met plaatselijke

---

2. Gasman, M.J. Het klooster van de H. Maria Magdalena te Wijk bij Duurstede in Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom XIV (1888) p. 52v.

besturen in de vorm van gerechten en forse belastingverhogingen. Vooral die hogere belastingen waren een steen des aanstoets, al werden ze later, toen de keizer was verdreven, eerder verhoogd dan verlaagd.

Kerkelijke macht en grootgrondbezit. De laatste slag dateert uit 1580, het jaar waarin zowel aan de macht van de keizer een einde kwam, als aan de macht van de bisschop op zijn laatste terreinen: zijn kerkelijke macht en zijn vermogen. Het afzweren van de (Katholieke) keizer, het verbod op de openlijke uitoefening van de Katholieke godsdienst en de bijna gelijktijdige dood van bisschop Schenk van Toutenburg waren zaken die fors ingrepen in het kerkelijke leven; zo fors, dat de troon van bisschop Schenk van Toutenburg tot 1853 leeg bleef.

Maar ook aan de laatste machtsfactor, het enorme grondbezit van de Utrechtse kerk, kwam een einde. Het jaar 1580 was het definitieve einde van een lange periode van afbraak, gevolg van verkopen door de geldverslindende leefwijze en de oorlogen van de bisschoppen. De laatste rest van de bezittingen die op naam van de bisschop, de plaatselijke kerken en de kloosters stonden werd in één klap geconfisqueerd en door de Staten van Utrecht 'genationaliseerd'; de bezittingen die op naam van de kapittels stonden bleven voorlopig bij die kapittels en ook de kanunniken die van de opbrengst profiteerden mochten nog blijven, maar voor nieuwe benoemingen was het nodig om lidmaat van de Gereformeerde (= Hervormde) kerk te zijn. In de loop van de volgende halve eeuw kwamen daardoor ook de kapittelgoederen in Hervormde handen.

Eerste ketters.

Op het platteland wordt in de 16de eeuw van ketters en van kettervervolgingen niets vernomen. Nieuwe ideeën drongen er niet zo snel door en de sociale controle was er sterk. In de steden was de sociale controle geringer maar ook in Wijk konden ketters niet ongestoord hun gang gaan. Het feit dat de bisschop met zijn pracht en praal regelmatig in Wijk verbleef, maakte dat ketters hier door de stadsoverheid - die de bisschop graag in Wijk wilde houden - sterk vervolgd werden. In 1564 is er sprake van drie ketters die naar het Spaanse kasteel Vredenburg te Utrecht worden gebracht: de snijder (kleermaker) Jan Henrixzoen van Cothen, de stoeldraaier Jan Jansz en de linnenwever Henrick Hermansz. Het zijn alle drie middenstanders, een groep waaronder de Reformatie grote aanhang had. De zeer conservatieve boeren in de streek hielden zich erg op de vlakte en dat had natuurlijk invloed op allen die van hen

afhankelijk waren, in eerste instantie de boerenarbeiders. Boeren en boerenarbeiders zijn er dan ook nauwelijks te vinden onder de eerste ketters. De groep er tussenin, de mobiele middenstanders, die in staat waren om te verhuizen als het klimaat hun niet meer aanstond, hadden die sociale en economische remmingen niet. Zij konden hardop zeggen wat anderen alleen maar durfden te denken en waren vaak de Reformatie toegedaan. De aanklacht tegen de drie ketters uit 1564 was dat ze aan de overkant van de Lek naar bijbellezingen waren geweest en de biecht plus de communie hadden overgeslagen.

Beeldenstormers

Op 15 februari 1566 kregen de drie ketters de kans te herroepen, hetgeen ze deden, maar niet van harte want enige maanden later raasde de beeldenstorm over Utrecht met als deelnemers Jan Henricksz en Henrick Hermansz. Twee jaar later werden ze gegrepen en verbannen. Jan Jansz had ook mee willen doen maar hij zat blijkbaar nogal onder de plak van zijn vrouw, die de ketterse boekjes van haar man verbrandde en hem met de deegroller tegenhield toen hij naar Utrecht wilde om te gaan beeldenstormen. Toch gaf hij zijn ideeën niet op en zijn zoon werd later ouderling in de Wijkse Hervormde kerkeraad. Het aantal ketters in Wijk groeide ondertussen tegen de vervolgingen in sterk. In 1569 werden weer Wijkenaren gegrepen o.a. de linnenwever Dierick Cornelisz, bijgenaamd Sladoot, die gehangen werd, maar het tij was niet te keren. Ondanks de doodstraffen en verbanningen waren er direct na de Unie van Utrecht (1579), toen de protestanten godsdienstvrijheid kregen, in Wijk al voldoende Hervormden om een kerkeraad te beginnen. Hierin hadden de meer gematigde Hervormden zitting. De kerkeraad werd geïnstalleerd door Thomas Spranckhuysen, die in 1562 als pastoor te Weert begonnen was maar zich in 1566 had bekend tot de Reformatie, gehuwd was en twee jaar later werd verbannen. Sindsdien trok hij rond en preekte ook enkele malen te Wijk. Vast predikant is hij er niet, of althans niet lang geweest en zeker niet officieel, want in 1581 werd hij predikant te Grave. De genadeslag voor het Katholicisme kwam in 1580 na het verraad van Rennenberg. Eerst woedde er op 8 maart 1580 in Wijk een beeldenstorm en toen bisschop Frederik Schenk van Toutenburg kort nadien overleed, was het met het Katholicisme in Wijk gedaan. De afgezette pastoor moest in 1581 vluchten (al keerde er al snel een priester terug om ondergronds het werk voort te zetten) en de Hervormde godsdienst was voortaan de heersende godsdienst.

Wijk na de Reformatie

Het lijkt erop dat de organisatie van de Hervormden er direct goed liep. Mogelijk was er vóór de Reformatie al een ondergrondse organisatie geweest.

Kerkeraad. Wijk had al in 1579 (of eerder) een eigen kerkeraad die bestond uit zes ouderlingen en twee diakenen. Jaarlijks werd in mei de helft vervangen zodat de zittingsduur twee jaar was. Het beheer van de goederen was opgedragen aan de twee kerkmeesters, die echter onder supervisie van de magistraat en niet onder de kerkeraad stonden. De verhouding tussen predikanten, kerkeraad, kerkmeesters en stadsbestuur was vaak een precaire. De speelruimte van vooral de predikant was beperkt. Omdat de stad het salaris en de woning van de predikant betaalde en (dus) een beslissende stem had bij de beroeping, moest de predikant rekening met beide colleges houden. Dat kon hem in een moeilijke positie brengen wanneer kerkeraad en stadsbestuur het oneens waren. Dat laatste kwam nogal eens voor, vooral omdat het stadsbestuur een veel gematigder lijn tegen de Katholieken aanhield dan de kerkeraad. De magistraat had oog voor de zwakke Wijkse economie. Die draaide vooral rond de markten en die werden bezocht door Katholieke boeren uit de omgeving, die men niet wilde afstoten. Die boeren werden door de kerkeraad echter uitsluitend gezien als 'papen'. Dat het niet vaker tot botsingen leidde, kwam doordat diverse regenten zowel magistraatslid als kerkeraadslid waren.

Kerkgebouw. Men nam in 1580 de St. Jan Baptist in gebruik en hield er regelmatig godsdienstoefeningen onder verantwoordelijkheid van een kerkeraad. De magistraat nu in korte tijd geheel Hervormd. Omdat de oude regenten eerst de kat uit de boom keken, kregen veel Hervormde middenstanders de kans om hun intree te doen in de Wijkse stadsregering. Via de baantjes die ze elkaar toebedeelden slaagde een aantal families er in om in korte tijd zo carrière te maken. Pas later gingen de oude regenten in groten getale over tot Reformatie en werden de gelederen weer gesloten. De nieuwe, uit de middenstand opgeklimmen, regenten lieten zich echter niet meer verdrijven. Diverse Wijkse regentengeslachten danken hun opkomst zo geheel aan de Reformatie. De bezittingen van de kerkelijke instellingen werden voortaan voor Hervormde doelen bestemd. Zo gaven de staten in 1583 opdracht om hieruit 300 gulden plus een huis voor een predikant ter beschikking te stellen. De helft van de 300 gulden moesten de zusters van het Maria Magdalenaklooster opbrengen en - hoewel hiervan niets te vinden is - zal men de Katholieke pastorie ongetwijfeld hebben gevorderd als predikantshuis.

Predikant. De kerkeraad slaagt er in 1583 zelfs in om een predikant te beroepen: Nicolaas Johannes Verstroet. Het was in deze tijd heel moeilijk om aan Hervormde predikanten te komen. Hun aantal was zeer beperkt en de vraag was groot. Predikanten konden dus kiezen waar ze heen wilden. Ze kozen daarbij uiteraard niet de kleine dorpjes, maar gingen naar de steden waar men hen voldoende onderhouden kon. Dat Wijk al in 1583 een predikant kreeg was dus een teken dat het goed leek te gaan met de Hervormde Gemeente. Ds. Verstroet is echter al weer snel vertrokken en dat gaf aan dat het bij nader inzien toch wel wat tegenviel. Wijk was een echte stad met stadsrechten, maar de muur en poorten omsloten vooral armoede. Wijk had het vooral moeten hebben van het hof van de bisschop en vele grote huizen stonden nu leeg.

De Wijkse kerkeraad had nog steeds een voorkeur voor Thomas Spranghuysen. Als deze ex-priester in 1586 met zijn vrouw en zes kleine kinderen uit Grave moet vluchten biedt men hem het predikambt van Wijk aan, dat hij twee jaar bekleedt. Daarna krijgt hij een beroep naar het rijkere Gorkum en tenslotte overlijdt hij in 1602 te Leiden, als universiteitsstad één van de meest begeerde plaatsen.

De aanhang van de Reformatie in Wijk groeit in deze jaren snel, vooral doordat Katholieken met het nieuwe geloof meegaan. Hierdoor daalt het aantal Katholieken gestaag. Terwijl de oude pastoor het werk ruim alleen af kan en zelfs tijd heeft om in omliggende dorpen de sacramenten te bedienen, komt de predikant handen tekort. In 1606 dienen de kerkeraad en de magistraat samen een verzoek in bij de synode van Utrecht om een tweede predikant te mogen beroepen, hetgeen in 1611 gebeurt. Laurentius Modaeus, in 1607/8 predikant te Odijk was en daarna te Westbroek, komt dan als tweede predikant Gerbrandt Jansz helpen. Maar al het volgende jaar moet de weduwe van Gerbrandt Jansz bij het stadsbestuur om bijstand voor zichzelf en haar zeven kinderen komen. Ds. Modaeus moet het tot 1613 alleen doen. Dan komt Piet Bos (die zichzelf liever deftig als Petrus Bosschius laat aanspreken) als tweede predikant uit Zegveld. Zes jaar later wordt Ds. Bos afgezet omdat hij aanhanger is van de Remonstranten. Zijn aanhang in Wijk is echter zo groot dat hij niet hoeft te vluchten. Na zes jaar laat Piet Bos de Remonstrantse leer schieten, wordt weer toegelaten in de Hervormde kerk en krijgt een beroep naar Overlangbroek, een regelrechte degradatie voor een predikant die uit een stad kwam, maar hij mocht in elk geval weer preken.

Het klooster na de Reformatie

Het Maria Magdalenaklooster had geen eigen priester. Een Dominicaner monnik kwam regelmatig langs die de mis las en biecht hoorde. Tijdens de Reformatie werd dit echter moeilijker. Priesters konden alleen nog vermomd reizen en ook de zusters werden niet met rust gelaten. In 1578 sloopten beeldenstormers een deel van de kloostermuur en vielen zusters lastig met de woorden: "Tot nu toe zijt gij verborgen gebleven, maar nu willen wij U zien". Sindsdien zat er een grote poort in de muur waarvan de deur alleen 's nachts mocht worden gesloten. Zo kon iedereen het klooster in en uit lopen. De zusters zelf bleven overigens in het klooster wonen in de hoop dat het ooit beter zou worden. Hun goederen mochten ze echter niet meer zelf beheren. Wel kregen ze een uitkering uit hun eigen fondsen (20 gulden voor een koorzuster, 12½ voor een lekezuster) maar uit de rest van de opbrengst werd o.a. 150 gulden bestemd voor de Wijkse dominee.

Nadat de zusters al tien jaar geen Dominicaner priester hadden gezien, slaagden ze er in 1596 in om p. Bernardus van Goes naar binnen te smokkelen en hem daar tot 1604 te verbergen. In 1611 schreef hij zijn memoires, waaruit we weten dat hij Wijk zag als een: "geuzenstadje waar een verderfelijk consistorie heerscht". Hij moest er wonen in een kamertje van 2 x 2 meter waar hij overdag niet kon staan of lopen uit angst ontdekt te worden. Iedere dag las hij er om 7 uur 's morgens de mis en hoorde er biecht. Dat alles gebeurde op de zolder van de slaapzalen. Wijkenaren die de mis wilden bijwonen moesten zich al de dag van te voren laten insluiten om de nacht in een apart gedeelte van het klooster door te brengen. Na de mis verliet men in de loop van de dag één voor één het klooster om geen argwaan te wekken. Het klooster, laatste restant van het door Calvinisten verfoeide Katholicisme, werd overdag door verklikkers scherp in de gaten gehouden. Een enkele Katholieke leverancier of handwerksman kon natuurlijk vrijelijk het klooster binnengaan om iets af te leveren voor de bewoonsters die dat zelf niet buiten mochten halen of om iets te repareren, maar als er opeens een hele groep Katholieken uit zou komen, dan vermoedde men een Katholieke bijeenkomst en was de kans groot dat er een inval zou volgen.

De onderduik ging goed tot 1604, toen in Wijk de pest uitbrak. Konden stadskloosters in de middeleeuwen zo'n epidemie nog wel eens overleven door de poort te sluiten en niemand toe te laten, het Maria Magdalenaklooster kampte met het probleem van de onafsluitbare poort in de muur. Kort tevoren had de pater - volgens zijn eigen memoires - een droom gehad waarin hij zag dat zich in de gangen van het klooster elf graven openden. Ook zijn

eigen graf opende zich, maar sloot weer toe. Uit angst uitgelachen te worden vertelde hij niemand zijn droom, maar in de komende weken overleden elf zusters aan de pest. Ook hij zelf kreeg een buil, maar door in beweging te blijven overleefde hij de epidemie. Behalve hij bleven alleen de zeventigjarige priorin Zr. Wilhelmina van Meersen van Abcoude, de nog twintig jaar oudere, geheel dove en blinde subpriorin Zr. Margaretha van Zuylen, Zr. Arnolda van Heuckelom en de lekezuster Judoka Franken over. In de weken die volgden kreeg de pater eindelijk wat bewegingsvrijheid. Het klooster werd gemeden als de pest (letterlijk!) zodat hij zich hier vrij kon bewegen. Na zeven weken kwamen de Katholieke Wijkenaren weer vermomd als leveranciers de mis bezoeken, maar hun aantallen vielen op voor een klooster dat nog maar vier zusters telde. De schout ging op onderzoek uit en trof de pater aan, die nog acht dagen kreeg om Wijk te verlaten. Hij vertrok in maart 1605 naar het Dominicaner klooster Kalkar, net over de Duitse grens, waar hij als een held werd binnengehaald en later tot prior gekozen. Als straf voor de zusters werd de uitkering voor de dominee uit de kloosterfondsen verhoogd met 50 gulden. Kort daarna overleden de priorin en de subpriorin van het klooster. Slechts één zuster en een lekezuster waren over, en dat is wat weinig voor een klooster, zodat ze besloten om samen weg te trekken. Ze werden opgenomen in het klooster Maria-Wee te Roermond.

De kerkelijke goederen konden ze niet meenemen. Die werden in 1611 stiekem naar Utrecht en vandaar naar 's-Hertogenbosch gebracht. Het klooster beschikte over een groot aantal misgewaden, alles in zesvoud en prachtig geborduurd. Ook was er een vergulde miskelk van 55 guldens, een twintigtal missalen en kerkboeken en 73 latijnse boeken voor de zusters, die elkaar Latijn hadden geleerd. De staten verkochten daarna het klooster aan de meest biedende maar braken de kapel pas in 1640 af omdat er pestslachtoffers onder lagen. Van de kerk bleef niets over. De grafsteen van bisschop Hubertus Schenk werd zelfs als stoep voor een woonhuis gebruikt!

Slot

Hoewel de Reformatie van Wijk vanuit Hervormd gezichtspunt een succes genoemd kan worden, is Wijk nooit 100% Katholiek geworden. De oorzaak daarvan moeten we zoeken in de onderlinge verdraagzaamheid van de bevolking, deels stoevend op economische factoren, waardoor - enkele incidenten daargelaten - Katholiek en Protestant al snel na de Reformatie betrekkelijk vreedzaam naast elkaar leefden.

Bunnik, Henk Reinders.

Literatuur, niet aangehaald in de noten:

Brugmans, H., "Utrechtse kroniek over 1566-1576" in Bijdragen en mededeelingen van het historisch genootschap (gevestigd te Utrecht), 25 (1904) p. 1-258.

Groenhuis, G. De predikanten, de sociale positie van de gereformeerde predikanten in de Republiek der Verenigde Nederlanden voor + 1700, Proefschrift Utrecht, 1977.

Hoeck S.J., F. van, Schets van de geschiedenis der Jezuïeten in Nederland, Nijmegen, 1940.

Kleintjes S.J., J.C.J. en J.W.C. van Campen "Bescheiden betreffende den beeldenstorm van 1566 in de stad Utrecht" in Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht 23 (1932) p. 63-245.

Kok, J.A. de, Nederland op de breuklijn Rome-Reformatie, Assen, 1966.

Recensie: MIEKE BREIJ: Sint Maarten schutspatroom van Utrecht

Al vele jaren is Mieke Breij actief lid van onze vereniging o.a. in de archeologische werkgroep. De laatste jaren was ze minder actief om te kunnen afstuderen (Muziekwetenschap). Haar onderzoek betrof een reconstructie van het St. Maartensofficie van 10 en 11 november, een zeer bijzondere prestatie, dat ze voorzag van musicologische, biografische en historische achtergronden zodat het ook voor niet-musicologen interessant is. Deze recensie gaat alleen over die historische achtergronden. Het belangrijkste van die achtergronden is dat Mieke doorgaat op de stellingen van Albert Delahaye. Deze houden in dat er op grote schaal (bewust of onbewust) geschiedvervalsing heeft plaatsgevonden t.a.v. de geschiedenis van Utrecht van de 4de tot de 10de eeuw. In deze tijd zou het zo nat geweest zijn dat er in Utrecht helemaal niets te beleven viel. Wat we uit deze tijd weten zou zich niet hebben afgespeeld in Utrecht maar in Noord-Frankrijk. Willibrord zou helemaal nooit in Utrecht zijn geweest. Nadat het hier weer was opgedroogd zou deze Franse geschiedenis met archiefstukken en al mee naar het noorden zijn genomen en op Utrecht geprojecteerd. Na verloop van tijd wist niemand meer dat het zich niet in Utrecht maar in Frankrijk had afgespeeld.

Veel aanhang hebben de theorieën van Delahaye niet meer. Er zijn parallellen met het werk van amateur-archeoloog Tjerk Vermaning want beiden hebben opvallend werk verricht dat vanwege de ongebruikelijke en meestal zelfs amateuristische methodes en de spectaculaire inhoud door de 'groten' van het vak is weggehoond. Wie zich aanhanger toont van Delahaye wordt vaak uitgelachen, maar daarmee zouden we het werk van Mieke Breij tekort doen. Er zitten nieuwe argumenten in haar bewijsvoering die een interessant licht op de Utrechtse geschiedenis werpen, maar ook zwakke die al snel onderuit zijn gehaald. Als punt van kritiek zou ik willen aanvoeren dat Mieke Breij wel alle voors van Delahayes stellingen poneert en deze onderbouwt met haar eigen bevindingen, maar niet de (eveneens fundamentele) tegenwerpingen noemt, zodat het door haar geschetste beeld wat eenzijdig en niet volledig is. Maar interessant is deze combinatie van archeologie, geschiedenis, musicologie, kerkgeschiedenis en fictie zeker!

Henk Reinders

* Mieke Breij: Sint Maarten schutspatroom van Utrecht, Utrecht, 1988, 92 pag. ISBN 90-9002216-3 f 22,50.

Recensie: J.A.M. SMITS en O.J. WTTewaALL: Houten - ontstaan en groei.

In het kader van het inventariseren van de monumenten in de gemeente Houten hebben Smits (architectuurhistoricus) en Wttewaall (historicus), beide van het bureau inventarisatie en advies monumenten, een beschrijving gemaakt van de geschiedenis van Houten. Het boek is tegelijk het eerste in de reeks 'Monumenten-inventarisatie provincie Utrecht' onder eindredactie van R.K.M. Blijdenstein, coördinator van de inventarisaties in verschillende gemeenten. We kunnen dus ook van andere plaatsen soortgelijke boeken verwachten.

Het eerste boek in de serie is een prachtig werk geworden. Het is overzichtelijk ingedeeld, goed geschreven en ruim voorzien van illustraties die een goede kwaliteit koppelen aan een interessant onderwerp. Dit stemt te meer tot voldoening, omdat er nog nooit een boek in zijn geheel aan de geschiedenis van Houten c.a. was gewijd. Tot nog toe was de geschiedschrijving over deze plaats beperkt tot tijdschriftartikelen en passages in boeken. En er valt veel over Houten te vertellen, want de huidige gemeente is een conglomeraat van kleinere bestuurlijke eenheden, die in de loop van de tijd zijn samengevoegd. Het boek is blijkens de verantwoording vooral geschreven om de te inventariseren monumenten in hun historische context te plaatsen. Daardoor bleven aspecten als politieke en sociale verhoudingen grotendeels buiten beschouwing. Dit is te rechtvaardigen: deze kunnen later door deze of andere auteurs worden belicht en daarbij kunnen zij gebruik maken van de aanknopingspunten die dit boek hen biedt. Zij zullen daarbij wel op een moeilijkheid stuiten. In dit boek ontbreekt namelijk het notenapparaat bijna geheel. De schrijvers gaven in hun verantwoording aan, dat dit is gebeurd om de overzichtelijkheid te vergroten. Dit argument lijkt weinig steekhoudend. Men had de noten achterin het boek kunnen opnemen, zodat er naar believen had kunnen worden gezocht naar de bronnen, waarop de auteurs hun beschrijvingen baseren. Een lijst van geraadpleegde literatuur alleen is daartoe ontoereikend. Een publicatie zonder noten wordt met het verstrijken van de tijd bijna onvermijdelijk steeds meer als dubieus ervaren, omdat de herkomst van de gegevens niet kan worden nagegaan. Zeker gezien de geïnvesteerde tijd, zou hiermee bij een volgend boek in de serie rekening moeten worden gehouden.

Rob Butterman

- * J.A.M. Smits en O.J. Wttewaall, Houten - ontstaan en groei, Zeist, 1988, 214 p. ISBN 90-6720-041-7 f 24,50.

Recensie: BRAM VAN DEN HOVEN VAN GENDEREN:
Het Kapittel-Generaal en de Staten van het Nedersticht in de 15e eeuw

Deel 13 van de *Stichtse Historische Reeks* (SHR) gaat over de 15de eeuw. De staten van het Sticht bestaan dan uit drie standen: geestelijkheid (eerste stand), adel (tweede stand) en steden (derde stand). Vanwege het geringe belang van adel en kleinere steden draaide het bestuur van het Nedersticht feitelijk om de landsheer (de bisschop), de stad Utrecht en de eerste stand, de geestelijkheid. De plaatsen daarin werden vanouds gevuld door de vijf kapitels (Dom, Oudmunster, St. Pieter, St. Jan en St. Marie). De macht van deze kapitels was in de 15de eeuw groot. Gezamenlijk optredend in hun kapittel-generaal vervulden ze een groot deel van de functies van de Staten.

Bram van den Hoven van Genderen is bezig met een proefschrift over het kapittel van Oudmunsteren stootte bij zijn archief onderzoek op een (vrijwel?) niet eerder gebruikte bron: de lijsten met afvaardigingen naar en onderwerpen van het kapittel-generaal. Rond deze lijsten bouwde hij een artikel dat later tot dit boek uitgroeide. Het werd een boeiend overzicht van achtergronden van de politieke geschiedenis in het 15de eeuwse Nedersticht, maar door het specialistische onderwerp is het een boek voor liefhebbers geworden, niet zo zeer voor een groot publiek, al weet de auteur vaak moeilijke en technische kwesties op een levendige en begrijpelijke manier te presenteren. Zijn aandacht lag vooral bij de kapitels, waardoor de omschrijving van de vereisten voor de ridderschap mij niet helemaal juist of in ieder geval wat 'wollig' overkwam, hetgeen een moderne uitdrukking is voor: vaag.

De S.H.R. is opgericht door de historische verenigingen in onze provincie. Behalve een aantal deskundigen zoals Rijksarchivaris Dekker zit er van iedere vereniging een vertegenwoordiger in. Namens 'Tussen Rijn en Lek' is dat Henk Reinders. Donateurs van de Stichting (f 25,- per jaar, giro 3542557) krijgen alle boeken met 33% korting. Voor wie de hele serie in eens bestelt, schijnt er zelfs nog een exemplaar van Dekker's *Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen* te zijn!

Henk Reinders

* Bram van den Hoven van Genderen: *Het kapittel-generaal en de Staten van het Nedersticht in de 15de eeuw*, SHR 13, Zutphen, 1987, 208 pag. ISBN 90-6011-564-3.

De leden van het *Provinciaal Utrechts Genootschap* (PUG) kregen zomer 1988 een boekje thuis dat ontstond naar aanleiding van de derde Van der Mondelezing van 16 februari 1988. De taal van het boekje is bijzonder helder en het boekje is prettig leesbaar. Temminck Groll geeft niet alleen een opsomming van de Romaanse kerken die er vroeger in Utrecht waren en die een grote invloed op hun omgeving, ook op het Kromme Rijngebied, hadden, maar gaat ook in op de vaak geringe resten die hiervan over zijn en de merkwaardige manier waarop onze voorouders met deze 750-1000 jaar oude gebouwen zijn omgesprongen. Het boekje opent met een bijzonder fraaie en op het oog volstrekt authentiek-romaanse kerk te Susteren (Limburg), die echter honderd jaar geleden niet meer dan een ruïne was, een ruïne die een toenmalige bouwmeester inspireerde tot een fraai-ogend stuk geschiedvervalsing compleet met twee zo oer-romaanse torens dat zelfs Keizer Hendrik IV tot tranen toe geroerd zou zijn geweest. Helaas is dit soort geschiedvervalsing, ook te Utrecht, maar al te vaak voorgekomen, vooral in de vorige eeuw. Men brak af wat aanwezig was, maar niet in het eigen beeld paste en bracht aan wat wel in dat beeld paste, of het nu authentiek was of niet. Met name de - door mij niet erg bewonderde - Pierre Cuypers heeft hierbij een zeer kwalijke rol gespeeld met als dieptepunt zijn 'restauratie' van de St. Servaas in Maastricht. In de vorige eeuw beschouwde men als authentiek, wat de restaurateur als zodanig zag. Tegenwoordig komt de werkelijke kennis over de vraag wat wel en wat niet authentiek is, van plekken die toevallig onaangeroerd zijn gebleven, door bewust onderzoek in muurwerk en bodem en uit archief onderzoek.

Dit boek is behalve opsomming van afgebroken en bestaande romaanse kerken eigenlijk een verantwoording van de restauratie van de Utrechtse binnenstadskerken. Daarom staan niet alleen foto's van de huidige toestand in het boek, maar ook foto's van (lang) voor de restauratie en middeleeuwse tekeningen, reconstructieplattegronden en dergelijke. Het is een uiterst verzorgd boek geworden waar gelukkig heel weinig op aan te merken valt (alleen zijn de kolommen op pag. 47 verwisseld). Voor wie verder geïnteresseerd is, staat er een uitgebreide literatuurlijst achterin.

Henk Reinders

* C.L. Temminck Groll, De romaanse kerken van Utrecht, Utrecht 1988, 52 p. ISBN 90-71366-09-X, f 10